

БФ «Голоси дітей»

ГО «Харківський інститут соціальних досліджень»

ДІТИ І ВІЙНА В УКРАЇНІ

24.11.-24.12.2022

Зміст

Вступ	2
Діти в тимчасовій окупації та на територіях, де ведуться активні воєнні дії	3
Рекомендації	14
Переміщення дітей в Україні та за кордон	15
Рекомендації	20
Мілітаризація дітей та молоді з боку Росії	22
Рекомендації	28

Вступ

Холодна пора року сповільнила звільнення українських територій. Водночас принесла навантаження на опалювальну та енергетичну системи в умовах постійних обстрілів критичної інфраструктури України. Населення вимушене пристосовуватися до багатогодинних вимкнень світла, води та опалення, що є вкрай складним для сімей з дітьми, особливо немовлятами.

10 місяців поспіль російські війська продовжують вчиняти всі види воєнних злочинів проти українського народу. Знищують житлові будинки, лікарні й школи, мінують цивільну інфраструктуру, підтримують гуманітарну кризу на тимчасово окупованих територіях, депортують українські сім'ї, залучають дітей до військового вишколу та участі в пропаганді, створюють катівні як для дорослих, так і для дітей.

Станом на 24 грудня вже загинуло 450 дітей, 868 дітей дістали поранення різного ступеня тяжкості¹.

Пропонуємо до вашої уваги звіт, який коротко описує ключові події десятого місяця війни, пов'язані зі становищем, проблемами й потребами дітей в Україні та за кордоном. Окремо в цьому звіті ми проаналізували мілітаризацію дітей і молоді з боку Росії.

2

Методологія ґрунтується на аналізі статистики, даних з офіційних джерел і медіаматеріалів. Також було проведено 8 інтерв'ю з представниками громадськості, батьками в окупації та на територіях, де ведуться активні бойові дії, із сім'ями, які вимушені були переїхати до західних і центральних областей України й за кордон.

Доповідь підготовлено в співавторстві та за фінансової підтримки БФ «Голоси дітей».

¹ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-450-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-17886>

Діти в тимчасовій окупації та на територіях, де ведуться активні воєнні дії

30 листопада оновлено перелік територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні). Ідеться про дев'ять областей: Донецька (66 громад), Харківська (56 громад), Дніпропетровська (10 громад), Луганська (37 громад), Запорізька (62 громади), Херсонська (49 громад), Миколаївська (26 громад), Сумська (19 громад) та Чернігівська (4 громади). Загалом кількість громад у переліку порівняно з минулим місяцем дещо збільшилася — 329².

Росія і далі порушує норми міжнародного гуманітарного права у війні з Україною, використовуючи заборонені види зброї, обстрілюючи цивільну й критичну інфраструктуру, вбиваючи та тероризуючи мирне населення. Нижче наводимо приклади воєнних злочинів РФ, зокрема й проти українських дітей.

Станом на 22 грудня органи прокуратури розслідують 2415 проваджень щодо злочинів, вчинених стосовно дітей та у сфері охорони дитинства. З них 855 кримінальних проваджень — воєнні злочини проти дітей³.

За даними УВКПЛ ООН, з 24 лютого по 18 грудня **в Україні загинуло 6826 цивільних осіб**, зокрема 2686 чоловіків, 1822 жінки, **216 хлопчиків і 174 дівчинки, стать 38 дітей** і 1890 дорослих поки що не вдалося встановити. Серед 10 769 поранених **314 хлопчиків і 224 дівчинки, стать 252 дітей** поки що не вдалося встановити. Причиною більшості зафіксованих випадків загибелі або поранення цивільних осіб було застосування зброї вибухової дії з великою зоною ураження, зокрема обстріли з важкої артилерії та реактивних систем залпового вогню, а також ракетні й авіаційні удари⁴.

Використання заборонених засобів ведення війни

Росія продовжує використання забороненої зброї на території України проти цивільного населення. **Особливу небезпеку становлять касетні боєприпаси.** Їх можуть випускати з наземних гармат, пускових установок, мінометів або скидати з повітря. Спрацьовують вони переважно в повітрі, розкидаючи на великій території безліч дрібних бомб, які часто не вибухають одразу, а залишаються лежати на землі, тобто можуть вбивати й калічити

² <https://minre.gov.ua/news/onovleno-perelik-gromad-u-rayonah-boyovyh-diy-na-tot-i-tyh-shcho-v-otochenni>

³ <https://zmina.info/news/na-deokupovanyh-terytoriyah-vidnajdeno-54-kativni-zafiksovano-ponad-5-tysyach-vypadkiv-katuvan-ogp/>

⁴ УВКПЛ вважає, що фактичні цифри значно вищі, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, було відкладено, а багато звітів все ще очікують підтвердження. <https://www.ohchr.org/en/news/2022/12/ukraine-civilian-casualty-update-19-december-2022>

людей і через багато років після війни. Також час від часу **використовують фосфорну та термобаричну зброю, міни-метелики** тощо.

7 грудня окупанти застосували касетні боєприпаси у м. Ямпіль на Донеччині. Під обстрілом опинилася центральна площа міста та адмінбудівля. Під час обстрілу місцеві мешканці отримували гуманітарну допомогу. Троє людей поранені⁵.

12 грудня 2022 року окупаційні війська рф з використанням касетних боєприпасів та реактивних систем залпового вогню «Ураган» обстріляли м. Гірник Донецької області. Снаряди влучили в центральну частину міста. Унаслідок обстрілу загинули двоє громадян, ще десятеро отримали поранення різного ступеня тяжкості⁶.

22 грудня російські окупанти завдали удару касетними боєприпасами по селищу Комишуваха Запорізької області. Унаслідок обстрілу пошкоджено житлові будинки⁷.

23 грудня війська рф атакували м. Херсон фосфорними боєприпасами⁸.

Обстріли, бомбардування та мінування цивільних об'єктів

Станом на 15 грудня **росія випустила по Україні 5000 ракет**⁹. 62% з них були направлені саме проти цивільних об'єктів¹⁰.

5 грудня 2022 року окупаційні війська рф застосували ЗРК С-300 проти мирного населення с. Новософіївка Запорізької області. Постраждала родина, яка перебувала в одному з будинків поруч з місцем влучення ракети. Двоє членів сім'ї загинули на місці, ще троє, серед яких одnorічна дитина, отримали поранення. Також зазнали значних руйнувань інші будинки місцевих жителів¹¹.

8 грудня 2022 року військовослужбовці країни-агресора завдали чергові артилерійські удари по м. Херсон і приміських населених пунктах. Унаслідок обстрілу загинуло двоє цивільних. Пошкоджень і руйнувань завдано багатоквартирним і приватним житловим будинкам, дитячому відділенню клінічної лікарні¹².

⁵ https://t.me/tymoshenko_kyrylo/2990

⁶ https://t.me/pgov_gov_ua/8064

⁷ https://t.me/komish_gromada/107

⁸ <https://sprotiv.mod.gov.ua/2022/12/23/rosiiany-obstrilyaly-herson-fosforom/>

⁹ <https://t.me/zedigital/2708>

¹⁰ <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3630885-ponad-60-raket-rosia-vipustila-po-civilnih-obektah-ukraini-zelenskij.html>

¹¹ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/cerez-obstril-okupantiv-sela-na-zaporizzi-postrazdala-rodina-rozpocato-provazdennya>

¹² <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/zagibli-ta-poraneni-vnaslidok-cergovogo-obstrilu-xersonshini-rozpocato-provazdennya>

16 грудня 2022 року окупанти завдали ракетний удар по м. Кривий Ріг Дніпропетровської області. Унаслідок влучання ворожої ракети в житловий будинок півторарічна дитина загинула. Ще четверо дітей віком від 3 до 10 років отримали поранення¹³.

21 грудня о 13:00 внаслідок чергового обстрілу військовослужбовцями РФ м. Очаків Миколаївської області пошкоджено приватні житлові будинки місцевих мешканців. Поранено трьох людей, серед яких 10-річний хлопчик¹⁴.

Будинок у м. Очаків Миколаївської області після обстрілу окупантами¹⁵.

5

22 грудня російські війська обстріляли громади Нікопольщини Дніпропетровської області. Випустили по мирних мешканцях понад 50 снарядів. У Марганці пошкоджено до двадцяти приватних будинків та господарських споруд, кілька автівок і чотири електромережі. Постраждала 8-річна дівчинка. У Червоногригорівській громаді один будинок зруйнований, двадцять — понівечені. Побито з десятків господарських споруд, автівок, обірвано шість ліній електропередач¹⁶.

У цілому станом на 24 грудня через бомбардування та обстріли збройними силами РФ **пошкоджено 3126 закладів освіти**. 337 з них зруйновано повністю¹⁷.

Станом на 19 грудня внаслідок російської агресії **збитків зазнали 1132 об'єкти культурної інфраструктури**, не враховуючи пам'ятки культурної спадщини. З них майже третину, 403 об'єкти, повністю зруйновано. Це 532 клубних заклади, 431 бібліотека, 61 музей і галерея, 17 театрів та філармоній, 91 заклад мистецької освіти¹⁸.

¹³ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-450-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>

¹⁴ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/poranennya-10-ricnogo-xlopcika-vnaslidok-cergovogo-obstrilu-ocakova-rozpocato-rozsliduvannya>

¹⁵ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/poranennya-10-ricnogo-xlopcika-vnaslidok-cergovogo-obstrilu-ocakova-rozpocato-rozsliduvannya>

¹⁶ <https://t.me/dnipropetrovskaODA/2804>

¹⁷ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-450-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-17886>

¹⁸ <https://mkip.gov.ua/news/8320.html>

Станом на 10 грудня **зруйновано 144 об'єкти медичних закладів і ще понад 1000 — пошкоджено** внаслідок російських атак¹⁹.

Обстріляна окупантами лікарня у м. Білопілля Сумської області, 30 листопада. У лікарні перебували пацієнти, загинув підліток²⁰.

Унаслідок обстрілів цивільної інфраструктури постраждало 1318 дітей. Найбільше в Донецькій області — 428, Харківській — 267, Київській — 117, Миколаївській — 81, Запорізькій — 80, Херсонській — 75, Чернігівській — 68, Луганській — 65, Дніпропетровській — 40²¹.

30 листопада 2022 року окупанти з території рф упродовж години з артилерії обстрілювали м. Білопілля Сумської області. Унаслідок обстрілу загинув 15-річний хлопець, який їхав вулицею на велосипеді²².

6 грудня під час ракетного обстрілу ворогом с. Купріянівка Запорізької області поранено 15-річну дівчинку²³.

14 грудня внаслідок обстрілу ворогом м. Херсон загинув 8-річний хлопчик²⁴.

15 грудня внаслідок обстрілу військами рф м. Марганець Дніпропетровської області отримала поранення 16-річна дівчина²⁵.

22 грудня внаслідок обстрілу ворогом с. Магдалинівка Запорізької області отримали поранення двоє хлопчиків віком 3 та 15 років²⁶.

¹⁹ <https://moz.gov.ua/article/news/rosijani-zrujnuvali-likaren-na-ponad-1-miljard-dolariv-%e2%80%93-oleksij-jaremenko>

²⁰ <https://suspilne.media/328420-z-teritorii-rosii-obstrilali-bilopilla-na-sumsini-e-rujnuvanna-zaginu-pidlitok/>

²¹ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-450-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-17886>

²² <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/zagibel-15-ricnogo-xlopca-vnaslidok-obstrilu-prikordonnogo-mista-na-sumshhini-rozpocato-provazdennya>

²³ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-443-ditini-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-17119>

²⁴ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-447-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>

²⁵ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-449-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>

²⁶ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-450-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini-17834>

Продовжується встановлення фактів воєнних злочинів і на деокупованих територіях України.

3 грудня стало відомо про загибель 17-річної дівчини через обстріл с. Козача Лопань Харківської області в травні²⁷.

15 грудня під час фіксації воєнних злочинів, вчинених на території Миколаївської області, у с. Новопетрівка Баштанського району встановлено факт загибелі через обстріл окупантів трьох сестричок: двом старшим по 16, молодшій — 14 років²⁸.

14-річний Артем з Херсона в лікарні. Хлопець отримав поранення наприкінці листопада під час масованого обстрілу міста, коли йшов до підвалу. Снаряд розірвався прямо у дворі його будинку. Підліток отримав множинні осколкові поранення ніг і живота. Попереду на нього чекає тривале лікування та реабілітація²⁹.

Окремо важливо зазначити про **мінування цивільних об'єктів з боку російських військових**, а також повсюдні залишки зброї, що становить значну небезпеку для місцевих мешканців і людей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, територіях у зоні активних бойових дій або повертаються на деокуповані території України.

²⁷ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-443-ditini-zaginuli-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>

²⁸ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-447-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>

²⁹ <https://life.pravda.com.ua/health/2023/01/5/252177/>

7 грудня На Житомирщині на міні підірвалися батьки вісьмох неповнолітніх дітей. Подружжя їхало автомобілем³⁰.

10 грудня в тимчасово окупованому Маріуполі двоє підлітків підірвалися на снаряді в руїнах. Обидва отримали травми та перебували в лікарні³¹.

Стало відомо про загибель 14 грудня двох хлопчиків 14 та 17 років біля м. Торецьк Донецької області. Вони підірвалися на протитанковій міні³².

Окрім того, **окупаційні війська використовують цивільні об'єкти як «живі щити»**. У державних установах, житлових кварталах, на території приватних осель росіяни розміщують свою техніку. Школи та лікарні часто стають місцем облаштування військових штабів.

Так, 26 листопада стало відомо, що в м. Нова Каховка Херсонської області окупанти частково розібрали дах однієї з будівель Новокаховської школи №10 і встановили там великокаліберні міномети. Прикриваючись цивільним населенням, росіяни ведуть вогонь по позиціях українських захисників і цивільному населенні на правому березі Дніпра. У зону ураження потрапляють населені пункти Козацьке, Веселе та Одрадокам'янка³³.

28 листопада окупанти почали облаштовувати склад боєприпасів у центрі м. Маріуполь Донецької області — за 100 метрів від школи №65³⁴.

18 грудня Генштаб ЗСУ повідомив, що в деяких населених пунктах Василівського району Запорізької області окупанти в будівлях шкіл, що функціонують, розмістили особовий склад³⁵.

За даними мера м. Мелітополь Запорізької області, техніка загарбників розміщена на території щонайменше п'яти освітніх закладів міста³⁶.

Водночас окупанти всіляко намагаються змусити населення відвідувати ці установи та заклади. Так, на Півдні росіяни перевіряють дітей, якщо ті перебувають у навчальний час на вулиці. Також, чи навчається дитина в російській школі, перевіряють завезені з РФ лікарі під час медоглядів, які влаштували росіяни. Крім того, у дітей та їхніх батьків перевіряють телефони на встановлення застосунку української онлайн-школи. Загарбники обіцяють одноразові виплати в 10 тисяч рублів, якщо родина погодиться ходити в школи окупантів. Іншою причиною наполягати на відвідуванні освітніх закладів за

³⁰ <https://zt.npu.gov.ua/news/politsiia-ziasovuie-obstavyny-zahybeli-podruzzhzia-na-pivnochi-zhytomyrshchyny>

³¹ <https://t.me/andriyshTime/4941>

³² <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalni-prokurori-449-ditei-zaginulo-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf-v-ukrayini>

³³ <https://sprotyv.mod.gov.ua/2022/11/26/okupanty-vlashtuvaly-pozyciyi-dlya-minometiv-na-dahu-shkoly/>

³⁴ <https://t.me/andriyshTime/4601>

³⁵

https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/pfbid0HqBsonuGReiL6quZtW8gUb5CMHZxn8irAz7Vu6Q7YzvW_y9wW1sn6zbUggC9WCX6LI

³⁶ https://t.me/ivan_fedorov_melitopol/1069

російською програмою є, звичайно, пропаганда кремлівського бачення окупації та нав'язування своєї культури й мови³⁷.

Вбивства, поранення, жорстоке поводження та сексуальне насильство над дітьми

Після деокупації українських територій продовжують надходити свідчення вбивств, катувань і жорстокого ставлення до населення, зокрема до дітей, з боку російських окупантів.

Так, мешканці нещодавно звільненого с. Снігурівка Херсонської області розповіли журналістам «Слідство. Інфо», що росіяни викрадали не лише українських військових, а й жінок і навіть дітей. **Солдати рф викрали підлітків і погрожували повідрізати дівчатам пальці**, якщо ті не розкажуть про українських військових. «Забирали жінок. І дітей забирали. 7-го чи 8-го числа мене і мою подругу викрали росіяни та вивезли на елеватор у підвал. Без їжі та води ми сиділи там чотири дні», — розповіла 15-літня Настя. Також вона додала, що військові рф викрали ще двох дівчат, про місце перебування яких досі нічого невідомо³⁸.

2 грудня визнано винними двох військовослужбовців зс рф у порушенні законів і звичаїв війни. На початку березня 2022 року вони, перебуваючи в с. Бузова Бучанського району Київської області, жорстоко поводитися з місцевим населенням, серед яких були жінки та діти. Військові країни-агресора вдерлися до приватного будинку. Погрожуючи зброєю, **вони били та катували чотирьох чоловіків на очах жінок і малолітніх дітей, яким також погрожували застосувати зброю**. Після знущань і погроз засуджені заволоділи грошима та цінними речами, що належали потерпілим³⁹.

Загалом станом на 22 грудня **прокуратура виявила 54 катівні й відкрила 5079 кримінальних проваджень за фактами катувань** та іншого нелюдського поводження унаслідок повномасштабного вторгнення рф в Україну⁴⁰. За словами Уповноваженого ВР України з прав людини, **виявлено, зокрема, декілька катівень, де утримували дітей**. Їх не годували, воду давали через день і розповідали їм, що батьки від них відмовилися. Одного хлопчика тримали в катівні із застосуванням тортур за те, що він сфотографував російську техніку на телефон⁴¹.

Станом на 14 грудня **Офіс Генерального прокурора встановив 154 факти сексуального насильства**, пов'язаного з війною, **десять з яких — щодо**

³⁷ <https://sprotyv.mod.gov.ua/2022/11/29/na-tymchasovo-okupovanomu-pivdni-okupanty-shukayut-ditej-yaki-ne-hodyat-do-rosijskyh-shkil/>

³⁸ <https://www.slidstvo.info/warnews/zaplanovani-znushhannya-pid-chas-okupacziyi-snigurivky-rosiyany-za-spyssamy-vyvozyly-lyudej-do-kativen/>

³⁹ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/katuvali-meskanciv-bucanskogo-raionu-dvox-viiskovix-rf-zasudzeno-do-12-rokiv-za-gratami>

⁴⁰ <https://zmina.info/news/na-deokupovanyh-terytoriyah-vidnajdeno-54-kativni-zafiksovano-ponad-5-tysyach-vypadkiv-katuvan-ogp/>

⁴¹ <https://www.youtube.com/watch?v=SBvpg7Mt9V8>

дітей⁴². Повідомлено про підозру шістьом військовослужбовцям рф. Скеровано до суду обвинувальні акти щодо двох осіб, одну особу засуджено. Водночас у Херсонській області зафіксовано 64 таких випадки, що більше, ніж в інших деокупованих областях України⁴³.

Також з початку війни **виявлено значну кількість поховань цивільних осіб, зокрема дітей**. Частина загиблих має сліди катувань і жорстокого поводження.

Так, станом на 24 грудня поліція Донеччини виявила 168 поховань. У похованнях виявили 302 загиблих цивільних. З них — 162 чоловіки, 115 жінок і шестеро дітей. Стать та особа інших поки що не встановлено⁴⁴.

22 грудня МВС України надало також уточнені результати ексгумації тіл у м. Ізюм на Харківщині. З місць поховань було вилучено понад 450 тіл загиблих — це близько 200 тіл чоловіків, дещо більше тіл жінок, понад 20 тіл військових, семеро дітей та останки 12 осіб, стать, вік і особистість яких не можливо визначити. Попередньо встановлено, що серед цих осіб є ті, хто загинув від насильницької смерті: вогнепальних поранень, вибухових травм. Ознаки катувань було виявлено щонайменше в 40 осіб⁴⁵.

Станом на кінець листопада на деокупованих територіях Миколаївщини та Херсонщини відпрацьовано 50 локацій імовірних поховань, де фахівці вже розшукали й ідентифікували тіла близько 200 загиблих⁴⁶. Загалом за період окупації Херсонської області станом на 22 грудня до моргів поступило близько 700 тіл, з яких приблизно 100 — з тілесними ушкодженнями, отриманими унаслідок військових дій, особи 12 з них до цього часу не встановлено⁴⁷.

Про одне з таких поховань ідеться в матеріалі видання The New York Times. За даними журналістів, у селищі Правдине на Херсонщині було виявлене поховання людей, яких убили російські окупанти. Серед загиблих — шестеро чоловіків і дівчинка-підліток. У деяких з них були зв'язані руки та зав'язані очі, а дівчинка мала такий вигляд, ніби її задушили⁴⁸.

⁴² <https://zmina.info/news/na-deokupovanyh-terytoriyah-vidnajdeno-54-kativni-zafiksovano-ponad-5-tysyach-vypadkiv-katuvan-ogp/>

⁴³ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/mobilna-grupa-zafiksuvala-fakti-seksualnogo-nasilstva-okupantiv-na-xersonshhini>

⁴⁴ <https://suspipline.media/345628-skilki-eksgumuvali-zagiblih-ta-vbitih-pid-cas-okupacii-doneccini-novi-dani/>

⁴⁵ <https://www.kmu.gov.ua/news/yevhenii-ienin-na-podviri-pryvatnoho-budynku-u-seli-pravdyno-na-khersonshchyni-vyjavleno-pokhovannia-z-ostankamy-shistokh-osib-zi-slidamy-tortur>

⁴⁶ https://t.me/minre_ua/2081

⁴⁷ <https://www.kmu.gov.ua/news/yevhenii-ienin-na-podviri-pryvatnoho-budynku-u-seli-pravdyno-na-khersonshchyni-vyjavleno-pokhovannia-z-ostankamy-shistokh-osib-zi-slidamy-tortur>

⁴⁸ <https://www.nytimes.com/2022/11/29/world/europe/ukraine-russia-pravdyne-grave.html>

Викрадення та примусова депортація дітей

За офіційною статистикою, **станом на 23 грудня 331 дитина вважається зниклою, 13 613 — депортовано на територію рф**. Точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України. За даними відкритих джерел, озвученими росією, депортованих дітей значно більше — 728 тисяч⁴⁹

Фіксуються різні спроби росіян щодо підготовки українських дітей до депортації в росію. Так, російська окупаційна адміністрація на тимчасово окупованій території Луганщини придумала обґрунтування для вивозу до рф ще 10,5 тисячі дітей. Для цього 15 000 українських дітей від 2 до 17 років провели поглиблений медичний огляд. Завезені з Росії медики зазначили в документах обстеження, що 70% з цих дітей «потребують спеціальної медичної допомоги», яку можна надати на території рф. Спершу їх поміщають у спеціалізовані оздоровчі заклади, потім з огляду на надумані причини затримують повернення дітей додому, щоб спонукати батьків приїхати до них. Опісля родинам забороняють повертатись на територію України. До прикладу, у пансіонаті «Фея-3» у м. Анапа Краснодарського краю вже перебуває понад 1500 осіб з ТОТ Херсонської області. Громадян України схиляють до оформлення заявок на отримання російських паспортів і відкриття рахунків у російських банках начебто для виплат соціальної допомоги⁵⁰.

11

Також можливою підготовкою до депортації є збір персональних даних дітей у Херсонській області шляхом пропозиції отримати новорічні подарунки. Для цього потрібно зареєструватися на російському сайті, прикріпивши копії документів. Взяти участь у цьому пропонується дітям від 3 до 17 років, які мають реєстрацію на території Херсонської області⁵¹.

27 листопада Херсонська МВА повідомила про розшук дітей, які були вивезені окупантами з херсонських освітніх закладів на період осінніх канікул «для оздоровлення» на лівий берег, а також були вивезені всі діти з дитячих будинків. Встановити точну кількість дітей неможливо, але орієнтовно було вивезено до тисячі дітей. Про намір депортації свідчить той факт, що перед виїздом окупаційна влада вимагала від батьків надання дітям оригіналів їхніх свідоцтв про народження⁵².

15 грудня стало відомо, що росіяни вивезли ще 40 дітей з Лисичанська та Северодонецька до Ставропольського краю рф задля «оздоровлення»⁵³.

Окрім депортації та нав'язування українським дітям пропагандистських наративів у росії, **російські чиновники також вдаються до незаконного**

⁴⁹ <https://childrenofwar.gov.ua>.

⁵⁰ <https://sprotiv.mod.gov.ua/2022/11/26/rosiyan-pidgotuvaly-105-tys-ditej-do-vyvezennya-v-rosiyu/>

⁵¹ <https://zmina.info/news/okupanty-proponuyut-dityam-hersonshhyny-podarunky-v-obmin-na-personalni-dani-pravozahysnyky-kazhut-pro-ryzyk-novyh-deportaczij/>

⁵² https://t.me/kherson_miskrada/9634

⁵³ <https://sprotiv.mod.gov.ua/2022/12/15/okupanty-vyvezly-40-ditej-z-lysyhansku-ta-syevyrodoneczka-do-rf/>

всиновлення депортованих дітей — передусім дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Загалом станом на 24 грудня **повернути в Україну вдалося лише 125 депортованих дітей⁵⁴**. Відповідно, за десятий місяць війни додому приїхало лише шестеро дітей. Процес повернення є вкрай складним, адже зазвичай відбувається лише за безпосередньої участі батьків, які мають їхати в росію через треті країни. Такий шлях часто є небезпечним і потребує участі також державних органів влади, міжнародних та національних громадських організацій, благодійних фондів, які можуть надати фінансову, юридичну, соціальну й інші види підтримки батьків.

Так, 17 грудня Мінреінтеграції повідомило про повернення двох дітей в Україну, яких окупанти утримували на тимчасово окупованих територіях і в рф понад два місяці⁵⁵.

19 грудня Уповноважений ВР України з прав людини зазначив, що вдалося повернути ще одну дитину, яка була депортована з району поблизу м. Маріуполь і поміщена в названу сім'ю в росії⁵⁶.

Повернуті після депортації 11-річний Марк і 18-річний Данило з мамою.

20 грудня стало відомо, що за сприяння Уповноваженого ВР України з прав людини та за допомогою благодійного фонду «Карітас України» змогли повернутися три дитини, яких розлучили з батьками й під приводом «оздоровлення» вивезли в серпні 2022 року до дитячого табору «Ведмедик» у м. Геленджик рф. Усе сталося під час тимчасової окупації Харківської області⁵⁷.

Відмова в доступі до гуманітарної допомоги

У багатьох тимчасово окупованих населених пунктах України **зруйнована комунальна інфраструктура**. Люди намагаються виживати без опалення й з регулярними проблемами з електроенергією та водопостачанням. Ремонт комунальних мереж є вкрай складним, бракує відповідної техніки, яку забрали російські військові, і спеціалістів на місцях. У найбільш обстрілюваних районах **сім'ї з дітьми вимушені жити в**

⁵⁴ <https://childrenofwar.gov.ua>.

⁵⁵ https://t.me/minre_ua/2227

⁵⁶ <https://www.facebook.com/dmytro.lubinets/posts/2963113677329739>

⁵⁷ https://t.me/dmytro_lubinetzs/1457

пристосованих приміщеннях, часто підвальних. Готують їжу та гріються, розпалюючи вогнище.

Через відсутність роботи, неможливість отримувати соціальні виплати, штучне здорожчання товарів і послуг **населення відчуває постійний дефіцит у харчових продуктах та товарах першої потреби.** Окупаційна влада взагалі або вкрай слабо переймається становищем місцевого населення. Гуманітарна допомога видається вкрай мало: або найбільш незахищеним верствам населення (сім'ям з маленькими дітьми, людям похилого віку) або в обмін на паспортні дані, отримання російського громадянства — як привід роздати повістки чоловікам тощо.

Кожен день ми проводимо в пошуках їжі. За гуманітаркою завжди кілометрові черги, а видати можуть пакет каші чи прогірклу олію. Нам допомагають родичі, привозять закрутки, картоплю з городу. Ще хліб сама роблю. Діти наче і не голодні, але постійно просять щось солодке, дуже не вистачає нам цукерок, печива.

З інтерв'ю з батьками

Також **триває розграбування тимчасово окупованих територій.** Окупанти вивозять зерно, інші харчові продукти, техніку з промислових і сільськогосподарських підприємств, медичних установ, освітніх закладів тощо, грабують приватні будинки місцевих мешканців.

Так, 28 листопада стало відомо, що ворог розграбував ТОВ «Старобільський елеватор», звідки вивіз майже 900 тонн зерна (врожай 2021 року). Зокрема, було вкрадено понад 600 тонн зерна пшениці та 275 тонн зерна соняшника⁵⁸.

2 грудня росіяни розмародерили фермерські господарства в смт Білокуракине (Сватівський район, Луганська область). Зокрема, окупанти вивезли до РФ зерно та сільськогосподарську техніку⁵⁹.

Значною проблемою на тимчасово окупованих територіях є також отримання медичної допомоги. **Багато медичних закладів зруйновано, бракує медичного персоналу та ліків.** Ті лікарні, що функціонують, займаються здебільшого обслуговуванням російських військових, деякі вже фактично працюють у форматі військових шпиталів.

Так, Луганська міська багатoproфільна лікарня №3 вже розмістила близько 100 російських військових. Також повністю переведена на обслуговування окупантів лікарня в Кремінній. Луганська міська багатoproфільна лікарня №15 також відмовляє в обслуговуванні цивільним⁶⁰.

⁵⁸ <https://sprotyv.mod.gov.ua/2022/11/28/rosiyan-prodovzhuyut-krasty-ukrayinske-zerno/>

⁵⁹ <https://sprotyv.mod.gov.ua/2022/12/02/rosiyan-grabuyut-fermerski-gospodarstva-na-luganshyni/>

⁶⁰ <https://sprotyv.mod.gov.ua/2022/12/16/okupanty-perevodyat-usi-likarni-luganshyny-na-obslugovuvannya-vijskovyh-rf/>

Схожа ситуація і в м. Горлівка Донецькій області. Так, армія РФ використовує чотири місцеві лікарні для обслуговування поранених. У середньому в день там проводять до 70 операцій, більшість персоналу завезли росіяни. Водночас операції цивільним майже не надають, адже не вистачає фахівців⁶¹.

Рекомендації

- Постійно підтримувати зв'язок з тимчасово окупованими територіями всіма можливими способами і засобами. Місцева влада, державні заклади та установи мають знати режим своєї роботи, повноваження й порядок дій у різних ситуаціях. Це допомагає зберігати спокій і довіру населення до рішень держави.
- Ознайомлювати населення тимчасово окупованих територій з правилами безпеки, дотримання яких допоможе запобігти знуцанням і вбивствам, мобілізації до армії окупанта, а також з правилами мінної безпеки. Постійно нагадувати про важливість дотримання дітьми правил безпечної поведінки під час повітряної тривоги в бомбосховищах і вдома. Батьки повинні максимально обмежувати перебування дітей у місцях, де є загроза дістати поранення або травми. Це стосується також заборони відвідувати лісосмуги, пляжі та річки, які можуть бути заміновані.
- Сприяти організації гуманітарних коридорів і доставленню гуманітарної допомоги на тимчасово окуповані території України, території, на яких ведуться активні бойові дії та які потерпають від гуманітарної катастрофи, формувати запаси харчів, води й медикаментів на територіях, де є значний ризик російської окупації.
- Сприяти фіксації всіх скоєних російськими військовими злочинів: вбивств, каліцтв, жорстокого поводження. Невіддільною складовою цього процесу є формування довіри та донесення до громадян потреби звертатися до правоохоронних органів із заявами й доказами скоєних злочинів, зокрема через інтернет і телефонний зв'язок.
- Збільшити зусилля щодо фіксації злочинів сексуального характеру, зокрема проти дітей. Більшість з них залишаються латентними і вкрай мало фіксуються правоохоронними органами.
- Максимально використовувати міжнародні канали для моніторингу стану дітей, які були депортовані до Росії, документувати скоєні проти них злочини. Сприяти більшому залученню міжнародних організацій і волонтерських спільнот до процесу повернення додому українських дітей.

⁶¹ <https://sprotyv.mod.gov.ua/2022/12/20/v-gorlivczy-rosiyany-obladnaly-morg-na-bazi-odnogo-z-promyslovyh-pidpryyemstv/>

- Проводити інформаційні кампанії з профілактики епідемії інфекційних захворювань на всій території України, особливо там, де складно забезпечити належний рівень медичної допомоги.

Переміщення дітей в Україні та за кордон

Станом на 5 грудня загальна **кількість внутрішньо переміщених осіб**, за міжнародними оцінками, **становила 5,9 млн**⁶², значна частина з яких — жінки та діти. Спостерігається незначне зменшення кількості ВПО порівняно з 6,5 млн осіб за минулий звітний період. Попри похолодання та атаки, які виводять з ладу системи електропостачання й опалення, зібрані МОМ дані показують, що лише 7% по всій країні наразі розглядають можливість покинути своє місце проживання. Навіть у разі тривалого вимкнення всіх основних комунікацій і не знаючи термінів ремонту, більшість (двоє з трьох українців) кажуть, що не покинуть свій дім⁶³.

Водночас **російська армія продовжує обстрілювати енергетичну інфраструктуру** України. Починаючи з осені, енергетичні підприємства ДТЕК Енерго зазнали вже 21 терористичної атаки з боку росії⁶⁴.

10 грудня 2022 року збройні сили рф обстріляли дронами-камікадзе Shahed-136 два об'єкти енергетичної інфраструктури на Одещині. Унаслідок російської атаки понад пів мільйона споживачів залишились без світла та тепла⁶⁵.

16 грудня росія атакувала ракетами Україну. Було пошкоджено близько 9 електростанцій і підстанцій. Укренерго оголосило надзвичайну ситуацію, по всій Україні були запроваджені аварійні вимкнення.

23 грудня окупанти інтенсивно обстріляли одне з енергетичних підприємств ДТЕК Енерго, унаслідок чого було пошкоджено його обладнання й станція припинила виробництво електроенергії⁶⁶.

Задля надання першочергової допомоги людям в умовах вимкнення світла та опалення в Україні постійно збільшується кількість Пунктів Незламності. Станом на 20 грудня облаштовано вже 5521 пункт⁶⁷, де люди можуть підзарядити мобільні пристрої, подзвонити, обігрітися, випити води, скористатися інтернетом тощо.

⁶² <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-situation-report-19-dec-2022-enruuk>

⁶³ <https://displacement.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund>

⁶⁴ <https://energo.dtek.com/media-center/press/vnaslidok-vorozhogo-obstrilu-odnogo-z-energetichnikh-obektiv-dtek-energo-e-postrazhdali-pidpriemstvo-pripinilo-generatsiyu-elektroenergi/>

⁶⁵ <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/obstril-energetichnovi-infrastrukturi-na-odeshhini-rozpocato-rozsliduvannya>

⁶⁶ <https://energo.dtek.com/media-center/press/vnaslidok-vorozhogo-obstrilu-odnogo-z-energetichnikh-obektiv-dtek-energo-e-postrazhdali-pidpriemstvo-pripinilo-generatsiyu-elektroenergi/>

⁶⁷ https://t.me/tymoshenko_kyrylo/3127

Дитина з матір'ю в Пункті Незламності. Вони приїхали з дому, щоб скористатися інгалятором, який живиться від електромережі⁶⁸.

Варто також зазначити, що через довготривалі вимкнення комунальних послуг населення

вдається до використання бензинових генераторів, газових балонів, саморобних блоків живлення для обігріву, приготування їжі, підзарядки телефонів і ноутбуків. Неправильне використання таких приладів або купівля/майстрування приладів невідповідної якості також становить загрозу життю та здоров'ю як дорослих, так і дітей.

Так, 25 листопада в Київській області одразу дві родини постраждали від отруєння чадним газом. Унаслідок цього погіршився стан двох дітей, загинув чоловік. Люди використовували для освітлення генератор, який розмістили прямо в приміщенні⁶⁹.

На Одещині впродовж 9 грудня семеро дітей від 5 до 15 років з різних родин учаділи. Двоє постраждали через несправну піч, іще троє малюків — через використання газового пальника для обігріву, решта — через неправильне користування каміном на дровах. Натеper діти перебувають у лікарнях у стані середньої тяжкості⁷⁰.

Загалом за листопад постраждали від отруєння чадним газом 368 осіб, зокрема, 20 осіб загинули. За перший тиждень грудня зафіксовано 97 випадків отруєння чадним газом, з них 14 людей померли⁷¹.

Станом на 20 грудня з небезпечних регіонів Запорізької області виїхало понад 43 тисячі осіб. З Херсонщини — близько 34 тисяч, з Донеччини та Луганщини — орієнтовно 5 тисяч, з Харківщини — понад 5 тисяч громадян. Триває евакуація зі звільнених територій. Зокрема, з Херсонщини евакуювалося більш як 12 тисяч людей, з Харківщини — близько 23 тисяч. Також триває обов'язкова евакуація з Донеччини. Від її початку в більш безпечні

⁶⁸ <https://tsn.ua/ato/z-kim-voyuyut-rosiyski-teroristi-kuleba-pokazav-chutlive-foto-materi-z-donkoyu-iz-punktu-nezlamnosti-2211253.html>

⁶⁹ https://t.me/andrii_nebytov/827

⁷⁰ <https://tsn.ua/ukrayina/na-odeshini-za-dobu-vchadilo-7-ditey-iz-riznih-simey-2219542.html>

⁷¹ <https://t.me/UkraineMediaCenterKyiv/3795>

регіони вже перемістилися понад 33 тисячі наших співгромадян. Серед них близько 5 тисяч дітей і майже 2 тисячі маломобільних⁷².

Водночас **військові рф намагаються завадити евакуації — людей похилого віку, жінок і дітей зокрема**. Так, мер м. Мелітополь Запорізької області повідомив, що станом на кінець грудня окупанти не випускають жителів тимчасово окупованих територій Запорізької, Херсонської, Донецької та Луганської областей через Василівку в бік Запоріжжя. Місяць тому перестали випускати чоловіків, придатних до військової служби, тепер не випускають нікого. Людям, які все ж намагаються проїхати, кажуть кидати авто і йти до Запоріжжя пішки. За словами самих окупантів, проїзд закрили до 15 січня⁷³.

Ми вже не намагаємося виїжджати з листопада, бо це такі черги і кожен раз страшно, що вони тобі скажуть або що заберуть. Стоїш — холодно, немає куди в туалет сходити в тій черзі. Але можна було харчові продукти купити, ліки наші, коли їдеш. Двічі виїжджали, бо в дочки проблеми зі здоров'ям, треба було до лікаря. А тепер усі консультації телефоном. Що можна сказати — чекаємо ЗСУ, віримо, що скоро нас звільнять.

З інтерв'ю з батьками

Також сім'ї мають можливість евакуюватися з тимчасово окупованих територій у росію. Проте така поїздка пов'язана з безліччю ризиків, головний з яких — проходження фільтраційних таборів. У людей перевіряють усі речі, мобільні пристрої, контакти, ведуть допит як дорослих, так і підлітків. З 24 лютого **окупанти створили вже 27 фільтраційних таборів і в'язниць** на ТОТ та в росії⁷⁴.

Тривала евакуація, зокрема з деокупованих територій, поступово зменшує ресурси приймальних громад. Так, станом на 20 грудня вже відсутні вільні місця для тривалого перебування ВПО в Чернівецькій, Черкаській, Хмельницькій, Тернопільській, Рівненській, Полтавській і Миколаївській областях. Водночас найбільше місць може надати Закарпатська (11 813), Житомирська (5672), Одеська (5058) та Волинська (4493) області⁷⁵. Станом на 21 грудня всього 17,7 мільйона людей терміново потребують гуманітарної допомоги та захисту⁷⁶. **Загалом облаштовано понад 1,3 мільйона місць для проживання внутрішньо переміщених осіб**, 89% з яких уже зайняті⁷⁷.

У таких умовах **триває постійна підтримка міжнародних гуманітарних організацій** як внутрішньо переміщених українців, так і тих, хто повертається на деокуповані території. Так, за 10 місяців війни Всесвітня продовольча

⁷² <https://minre.gov.ua/news/tryvaye-evakuaciya-z-nebezpechnyh-regioniv-ukrayiny>

⁷³ https://t.me/ivan_fedorov_melitopol/1095

⁷⁴ https://lb.ua/society/2022/12/09/538602_zlochini_okupantiv_agresii_rf.html

⁷⁵ https://t.me/tymoshenko_kyrylo/3127

⁷⁶ <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-emergency-unhcr-operational-response-delivery-updates-21-december-2022enuk>

⁷⁷ <https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/2/7379014/>

програма ООН доставила більш ніж 137 тисяч тонн продовольчої гуманітарної допомоги, також виплатила грошову допомогу 2,2 мільйона українців на загальну суму понад 370 млн доларів США⁷⁸. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців надало допомогу понад мільйону людей в Україні⁷⁹. Загалом уже 4,3 мільйона українців отримали грошову допомогу від різних агентств ООН та інших гуманітарних організацій⁸⁰.

Надають допомогу й українські благодійні фонди та громадські організації (Восток SOS, «Право на захист», ГО «Десяте Квітня» тощо). Низка організацій надають перевагу адресній підтримці громадян, коли діти й дорослі отримують не універсальну допомогу, а саме те, чого потребують найбільше. Так, зокрема, працює благодійний фонд «Голоси дітей». З початку повномасштабного вторгнення фонд допоміг понад 42 тисячам людей, купуючи для них побутову техніку, оплачуючи ліки або медичні засоби, надаючи психологічну підтримку, забезпечуючи реабілітацію дітей з інвалідністю тощо⁸¹.

Серед позитивних змін для переселенців можна зазначити, що 13 грудня до переліку послуг для ВПО у застосунку «Дія» була додана опція зміни фактичного місця проживання та скасування довідки ВПО. Таке нововведення значно спрощує збір і введення актуальних даних, а також дає змогу ефективніше планувати державну політику у сфері захисту внутрішньо переміщених осіб⁸².

Після звільнення територій люди поступово повертаються додому. Станом на 7 грудня **українські сили звільнили від російської окупації 1888 населених пунктів**, ще майже стільки ж українських міст і сіл залишаються в окупації⁸³. Триває робота з відновлення цивільної інфраструктури та державних послуг на деокупованих територіях України. Водночас **значна кількість населених пунктів ще не готова до повернення місцевих мешканців**. Деокуповані території наближені до кордонів з росією, а також до лінії фронту — і тому регулярно обстрілюються. Окрім цього, є проблеми з відновленням комунальних послуг, бракує ресурсів для надання медичних, соціальних, адміністративних, освітніх послуг дорослим і дітям. Також на деокупованих територіях триває розмінування. Станом на середину грудня підрозділи ДСНС обстежили та очистили 76 га територій, вилучили понад 300 тисяч ВВП. Але **близько 30% території країни ще потребують розмінування**⁸⁴.

⁷⁸ <https://minre.gov.ua/news/vsesvitnya-prodovolcha-programa-onn-v-ukrayini-137-tysyach-tonn-prodovolchoyi-dopomogy-ta-ponad>

⁷⁹ <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-situation-flash-update-37-16-december-2022-0>

⁸⁰ <https://minre.gov.ua/news/ponad-4-milyony-ukrayinciv-otrymaly-groshovu-dopomogu-vid-mizhnarodnyh-organizacij>

⁸¹ <https://voices.org.ua/>

⁸² <https://bf.dii.gov.ua/categories/vpo>

⁸³ <https://president.gov.ua/news/na-poli-boyu-v-ukrayini-virishuyetsya-dolya-miljoniv-lyudej-79697>

⁸⁴ <https://mvs.gov.ua/uk/news/prava-liudini-zaxishhaiut-nas-todi-koli-pro-nix-ne-lise-govoriat-a-koli-za-nix-boriatsia-katerina-pavlicenko>

Щодо переміщення за кордон, то на 20 грудня кількість українських біженців, за оцінками УВКБ ООН, становила майже 7,863 млн осіб. **4 млн 862 тис. осіб дістали тимчасовий захист у країнах Європи.** Найбільше біженців з України зі статусом тимчасового захисту в Польщі — 1 млн 544 тис. осіб. Далі йдуть Німеччина та Чехія — відповідно 1 млн 21 тис. і 471 тис. Багато українців дістало тимчасовий захист також в Італії (166 тис.), Іспанії (158 тис.), Великій Британії (150 тис.), Болгарії (148 тис.), Франції (118 тис.), Словаччині (103 тис.), Австрії (90 тис.), Нідерландах (85 тис.), Литві (72 тис.), Швейцарії (71 тис.), Ірландії (68 тис.), Бельгії (63 тис.). Туреччина прийняла 145 тис. наших громадян, проте тимчасовий захист там не надається. Кордон з росією перетнуло понад 2 млн 852 тис. українців. Дані про статус цих людей відсутні⁸⁵. Також близько 200 тисяч українців прийняли США та Канада, де розроблені свої програми підтримки біженців.

Країни продовжують підтримувати переміщених українців, водночас частина програм допомоги зазнає змін через значне навантаження на системи соціального захисту біженців.

У Польщі з 1 березня 2023 року буде запроваджена оплата для тих українських біженців, які перебувають у колективних закладах розміщення понад 120 днів. Спочатку біженці з України покриватимуть 50 відсотків вартості проживання, через кілька місяців — 75 відсотків. Однак цей обов'язок не поширюватиметься на людей з інвалідністю, дітей, вагітних жінок, осіб пенсійного віку та осіб, які піклуються про щонайменше трьох дітей⁸⁶.

У Великій Британії власники будинків, які понад рік надавали прихисток українським біженцям у межах програми Homes for Ukraine («Оселі для України»), отримуватимуть 500 фунтів стерлінгів на місяць замість 350. Це зроблено для того, щоб українці, які ще не можуть забезпечити себе житлом, могли залишатися на спонсорській підтримці надалі за готовності британців-спонсорів⁸⁷.

У Каталонії з 15 грудня до 31 січня українці зі статусом тимчасового захисту можуть подати заявку на отримання виплат — 400 євро на місяць плюс 100 євро на кожну дитину, яка перебуває на їхньому утриманні, протягом періоду тривалістю до шести місяців⁸⁸.

Також **країни, які приймають українських біженців, готуються до того, що частина громадян України залишиться в них на тривалий період.** Передусім це ті сім'ї, які втратили через війну дім і роботу, а район їхнього проживання є або був у тимчасовій окупації та зазнав значного руйнування й мінування територій. Інша причина, за якої українці виберуть не повертатися додому, — це вдала інтеграція за кордоном. Насамперед вона передбачає

⁸⁵ https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.228732760.514168680.1646989952-176134281.1646551413. Дані по деяких країнах не оновлюються.

⁸⁶ <https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/3078816,3-березня-2023-року-за-проживання-у-закладах-розміщення-біженці-платитимуть>

⁸⁷ <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/12/14/7152504/>

⁸⁸ <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/12/14/7152518/>

наявність роботи, стабільного доходу, місця проживання, навчання для дітей, опанування мови тощо.

Я поки що не ухвалила остаточного рішення, проте ми з Бахмута переїхали і куди нам повертатися — невідомо. Зараз я не можу відвезти дітей назад в Україну, бо це небезпечно. Кожен день обстрілюють, оці ракети є, які наша ППО не може відстежити, і куди вони прилетять — невідомо. Тобто я навіть дітей не встигну сховати, відвести в укриття. Також переживаю за світло, за опалення. Навіть якщо винайняти квартиру і працювати онлайн, довго без світла і тепла це зробити не зможеш. Не говорячи вже про те, щоб дітей помити, їжу приготувати. А в Німеччині в мене вже є робота, нормальний будинок, діти ходять у школу, важко, але вивчають німецьку. Я, чесно, цьому радію. На вихідних ми з ними можемо сходити в парк, з'їздити подивитися на замок якийсь.

З інтерв'ю з батьками

Рекомендації

- Продовжувати інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо своєчасної евакуації сімей з дітьми з територій, які тимчасово окуповані, зазнають регулярних обстрілів або на яких існує значна небезпека початку активних бойових дій. Водночас важливо уникати залякувань кримінальною відповідальністю за дії, вчинені в тимчасовій окупації здебільшого під примусом (зокрема, за набуття російського громадянства).
- Постійно актуалізувати серед населення потребу ощадливого щоденного використання електроенергії та підготовки помешкань до можливих вимкнень опалення, електрики й води. Регулярно нагадувати населенню правила користування бензиновими генераторами, газовими балонами тощо задля уникнення отруєння або спричинення пожеж.
- Посилити інформування громадян щодо можливих варіантів виїзду з окупованих територій, зокрема й на території РФ та АР Крим. Важливо взаємодіяти з волонтерськими та громадськими ініціативами на цих територіях, а також на територіях держав, які межують з росією, задля надання допомоги українцям у виїзді до країн Європи.
- Розробити державні програми підтримки повернення українців з дітьми з Європи, які передбачали б компенсаційні виплати та перспективи працевлаштування або ведення бізнесу.
- Шукати нові можливості для працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. Для цього провести оцінювання ринку пропозицій і кваліфікації ВПО, активізувати заходи з перекваліфікації громадян,

створювати нові робочі місця та взаємодіяти з роботодавцями в питанні працевлаштування переселенців.

- Вивчити потреби внутрішньо переміщених осіб у житлі, проаналізувати наявне комунальне житло задля розширення державних житлових і регіональних програм розміщення ВПО.
- Якнайшвидше створити на деокупованих територіях можливості для надання базових послуг і задоволення нагальних потреб населення, а також сприяти евакуації місцевих мешканців, чиє житло непридатне для проживання взимку.
- Сприяти відновленню електро-, водо- та газопостачання на деокупованих територіях. Забезпечити опалення в холодну пору року, зокрема, надати мешканцям приватного сектору альтернативне паливо для обігріву помешкань.
- Проводити регулярне оцінювання потреб населення в гуманітарній допомозі.
- Подавати громадянам чіткі сигнали заборони чи дозволу повертатися на деокуповані території та території, які зазнавали значних обстрілів. Такі заяви мають супроводжуватися інформуванням про безпеку та інфраструктуру конкретних населених пунктів.

Мілітаризація дітей та молоді з боку Росії

Одним з головних воєнних злочинів є втягування дітей у війну. Міжнародне гуманітарне право прямо забороняє вербувати та використовувати дітей у бойових і воєнних діях. Про це наголошується в Конвенції про права дитини, Факультативному протоколі щодо участі дітей у воєнних конфліктах, Африканській хартії прав і добробуту дитини, Додаткових протоколах 1 і 2 до Женевських конвенцій тощо. Діти в будь-якому статусі мають особливу повагу та захист під час війни.

Однак росія з 2014 року регулярно порушує міжнародні норми і вчиняє злочини стосовно дітей та у сфері охорони дитинства в Україні. **Основою втягування у воєнні дії є активне залучення до пропаганди та військового вишколу дітей і молоді.** Для цього створені та продовжують створюватися різноманітні організації й рухи. Найбільш популярними та масовими з них є такі:

- «Юнармия» — всеросійський дитячо-юнацький військово-патріотичний громадський рух, створений у 2016 році з ініціативи міністра оборони рф Сергія Шойгу. Головним завданням руху є залучення дітей до військового вишколу та пропаганда ідеології «російського світу». Для цього організовано різноманітні гуртки і секції, де діти вчаться користуватися зброєю, проходять стройову й тактичну підготовку, беруть участь у воєнно-спортивних іграх та естафетах. Рух уже об'єднав понад 1 мільйон 240 тисяч дітей і підлітків по всій країні. Вступити в Юнармію можна з 8 до 18 років⁸⁹.
- Російський рух школярів — загальноросійська суспільно-державна дитячо-юнацька організація, створена у 2015 році за наказом президента рф Путіна. Рух має напрям під назвою «Військово-патріотичний» і полягає в насаджуванні пропаганди війни та розвитку мілітаризованих (кадетських, казачіх тощо) класів у школах. За сім років існування руху налічується близько 4 мільйонів членів, 102 тисячі батьків і 275 тисяч педагогів по всій росії. Вступити в організацію можна з 8 до 18 років⁹⁰.
- АНО «Большая перемена» — автономна некомерційна організація, одна з організаторів всеросійського конкурсу «Велика зміна», який проходить щороку за підтримки міністерства освіти рф та міністерства науки та вищої освіти рф. Офіційною метою конкурсу є надання можливостей для розвитку та реалізації здібностей школярів, починаючи з 5 класу та молоді до 25 років включно. Водночас один з напрямів конкурсу називається «Служи Вітчизні», мета якої — подання викривленої історії росії та пропаганда серед молодого покоління збройної агресії проти інших країн. Спільнота, сформована участю в щорічних

⁸⁹ <https://yunarmy.ru/headquarters/about/>

⁹⁰ <https://xn--d1axz.xn--p1ai/news/11245>

конкурсах, налічує 2,5 мільйона учасників, 140 тисяч педагогів і 32 тисячі закладів освіти⁹¹.

Окрім вищеназваних, існує безліч інших «військово-патріотичних» клубів, організацій і рухів, які залучають у свою діяльність дітей та молодь: «Молодая Гвардия», «Волонтеры победы», «Патриот», «Союз пионеров», «Бастион» тощо.

У 2022 році у російській владі виникла ідея об'єднання таких організацій в один рух. Засновниками руху стали 26 найбільших у Росії пропагандистських дитячо-юнацьких організацій, зокрема деякі згадані вище. 14 липня 2022 року президент росії **Путін підписав федеральний закон про створення в росії руху дітей та молоді**. 18 грудня 2022 року на першому з'їзді його учасники обрали для організації назву російський рух дітей та молоді «Движение Первых»⁹². Варто також наголосити, що закон виписаний так, що **президент рф, очолюючи наглядову раду, контролює всі керівні органи руху**. Адже посада голови наглядової ради передбачає призначення голів координаційної ради та голови правління, а також усіх членів наглядової ради.

Представники ВПР «Молодая гвардия-Юнармия» провели для учнів 5-6 класів у м. Маріуполь Донецької області майстер-класи та змагання зі стрільби та перетягування каната, написали листи окупаційним військам⁹³.

Школярі з тимчасово окупованих територій Донецької області на першому з'їзді російського руху дітей та молоді⁹⁴.

За метою «виховання високоморальних, соціально успішних громадян» криється фактично виховання слухняних і лояльних до влади громадян, готових піти на війну та накачаних пропагандою «наддержави». Регіональні відділення руху планують створити в кожному суб'єкті російської федерації. **Первинні**

⁹¹<https://bolshayaperemena.online>

⁹²<http://xn--d1aayn.xn--p1ai/>

⁹³https://t.me/youngguard_youngarmy/611

⁹⁴https://t.me/rddm_dnr/22?single

ланки руху будуть діяти на базі шкіл, закладів додаткового навчання, організацій в галузі культури та спорту. Також можливе використання закладів та установ для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. **Новий рух передбачає ще нижчий віковий поріг для вступу дітей — 6 років⁹⁵.**

Паралельно з цим розробляється законопроект щодо введення в Кримінальний кодекс такого виду покарання — виховного заходу щодо дитини, яка скоїла злочин, — як передання неповнолітнього на супровід волонтерської організації чи російському руху дітей та молоді⁹⁶. Отже, **готується платформа для втягування у воєнні дії та підготовку до них не тільки дорослих злочинців, а й дітей-правопорушників.**

З окупацією росією українських територій діяльність російських мілітаристських організацій та рухів розповсюдилася і на українських дітей на тимчасово окупованих територіях. Так, за офіційними даними рф, станом на 2021 рік до лав юнармійців у Криму вступили 29 000 дітей, тобто кожен десятий учень півострова. За даними бойовиків «Л/ДНР», в Юнармії на кінець 2021 року було близько 7500 дітей⁹⁷. З початком повномасштабного вторгнення представництва «Юнармии», «Молодой Гвардии», а тепер і «Движения Первых» та інших подібних організацій почали відкривати в тимчасово окупованих населених пунктах Донецької, Луганської, Запорізької й Херсонської областей.

25

⁹⁵<http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202207140025?index=0&rangeSize=1>

⁹⁶<https://www.gazeta.ru/social/news/2022/11/29/19150699.shtml>

⁹⁷<https://life.liga.net/poyasnennya/article/yunarmiya-otdat-jizn-za-rossiyu-kak-v-ordlo-i-krymu-uchat-detey-nenavidet-ukrainu>

Презентація руху «Юнармия» в одній зі шкіл тимчасово окупованої частини Херсонської області⁹⁸

Так, 20 грудня відкрились перші відділення «Движения Первых» у тимчасово окупованій частині Херсонської області в Генічеську в школі №1 та медучилищі⁹⁹. Також наприкінці грудня відкрився перший осередок руху в луганській школі № 5 імені Володимира Даля¹⁰⁰.

Варто зауважити, що навіть якщо діти не бажають вступати в лави подібних організацій, вони все одно не оминають ані пропаганди, ані військового вишколу. Адже **на тимчасово окупованих територіях діють російські шкільні програми, які передбачають викладання викривленої історії** і майже цілковиту відмову від вивчення української мови та літератури. З 1 вересня 2022 року в школах кожен тиждень розпочинається з підняття державного прапора країни-загарбниці та виконання гімну¹⁰¹. Окрім того, запроваджено позаурочні заняття «Розмови про важливе», на яких надається пропагандистська інформація про війну росії проти України¹⁰². Також є свідчення того, що в школах на тимчасово окупованих територіях України **нав'язують радянську символіку та атрибути**.

Неймовірно, але фашизм відродили вже в наші дні, на території України, де ця нелюдська ідеологія отримала державне схвалення та навіть підтримку. Об'єктом ненависті було обрано російський народ. США, Велика Британія та їхні союзники створили з України анти-росію для руйнування й знищення не тільки нашої країни, а й усього слов'янського світу.

Витримка з методичних матеріалів для проведення всеросійського відкритого «Уроку Мужності»¹⁰³

Пропаганда та **мілітаризація дітей відбувається і на позашкільних заняттях** — святкуваннях, патріотичних естафетах тощо. Українським школярам доводиться брати в них участь з використанням російського триколову та символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, одягатися у військову форму країни-окупанта тощо. З цього прокремлівські ЗМІ роблять сюжети, направлені на створення картинки «піклування про українських дітей» та імітації мирного життя на окупованих територіях України.

Школярів також долучають до підтримки російських військових. Загалом у росії запущена акція #МЫВМЕСТЕ. Дітей просять писати твори на тему

⁹⁸ <https://yunarmy.ru/press-center/news/serafim-ivanov-rasskazal-shkolnikam-genicheskaya-ounarmii/>

⁹⁹ <https://tass.ru/obschestvo/16644089>

¹⁰⁰ <https://www.donetsk.kp.ru/daily/27454/4708605/>

¹⁰¹ <https://t.me/minprosrf/811>.

¹⁰² <https://sprotyv.mod.gov.ua/2022/12/12/rosiyan-aktyvno-vzlyalsya-propagandu-sered-ukrayinskyh-ditej/>

¹⁰³ <https://www.pnpb.ppf/metodicheskie-materialy/metodicheskie-materialy-dlya-provedeniya-vsrossijskogo-otkrytogo-uroka-muzhestva/>

гордості за росію, листи підтримки та подяки російським солдатам за шаблоном. Деякі такі листи однакового змісту та з різними підписами вже були знайдені на деокупованих територіях України¹⁰⁴.

Учні школи в Бахчисарайському районі в Криму тримають листи, написані в межах всеросійської акції «Лист солдату»¹⁰⁵.

Водночас часто від дітей вимагають і більш значної підтримки, використовуючи дитячу працю через освітні заклади. Під керівництвом вчителів і педагогів діти виробляють окопні свічки¹⁰⁶, майструють безпілотники¹⁰⁷, можуть шити теплі речі для військових або готувати їжу¹⁰⁸. Студентів залучають більш спеціалізовано. Наприклад, військові вироби (балаклави, спальні мішки, рюкзаки, маскувальні халати, підсумки для аптечок тощо) шийуть понад 14 тисяч студентів із 301 закладу спеціальної

професійної освіти. У напрямі зварювального виробництва працюють понад 2 тис. студентів з 415 коледжів. Молоді люди вже виготовили 864 печі-буржуйки¹⁰⁹.

Активно готують і персонал освітніх закладів на тимчасово окупованих територіях України. Так, наприклад, російський рух школярів реалізовував проєкт «Навігатори дитинства». Це так звані радники директорів з патріотичного виховання та взаємодії з дитячими громадськими об'єднаннями. Фактично це люди, які мають відповідати за впровадження пропагандистських наративів серед учнів щодо проведення «спеціальної воєнної операції». Окрім того, такі радники мають залучати дітей до антиукраїнської діяльності в пунктах тимчасового розміщення депортованого населення України. У 2022 році в межах цього проєкту були підготовлені радники шкіл на тимчасово окупованих територіях Донецької (842 особи), Луганської (391 особа) та Херсонської (28 осіб) областей¹¹⁰.

¹⁰⁴https://www.facebook.com/police.kharkov/posts/pfbid0ZGFJs3QmT4MfMYpjvf7XzwTkF6go9w_hbBd9k5rBbzmL2eg1Q6CgybayG4TcLwWuPl

¹⁰⁵<https://oko-crimea.ru/news/pismo-soldatu-0>

¹⁰⁶<https://мывместе.рф/tpost/bsxbhbt11-v-ramkah-aktsii-mivmeste-volontyori-mast>

¹⁰⁷<https://мывместе.рф/tpost/jiop2ytue1-sahalinskie-shkolniki-sobirayut-bespilot>

¹⁰⁸<https://мывместе.рф/tpost/7ss35d1d71-mivmestedeti-rebyata-vsei-strani-obediny>

¹⁰⁹<https://мывместе.рф/tpost/3031xg3tg1-v-ramkah-shveinoi-masterskoi-mi-ryadom-o>

¹¹⁰<https://xn--d1axz.xn--p1ai/news/11329>

Триває постійна робота окупаційної влади зі схилення до співпраці українських вчителів і працівників шкіл та їхньої підготовки до викладання російської програми навчання. Через значну частину відмов у такій співпраці окупанти вимушені завозити в Україну російських вчителів.

Також **у новому навчальному році планується введення початкового військового вишколу** в школах рф. Для цього міністерство просвіти росії затвердило відповідну програму в межах вивчення основ безпеки життєдіяльності¹¹¹. Програма передбачає 2 варіанти викладання ОБЖ. Перший — про безпеку в побуті, транспорті, громадських місцях тощо. Другий — мілітаризований з вивченням основ оборони держави, воєнно-професійної діяльності, протидії тероризму тощо. Діти проходять мілітарну підготовку, основи стрільби зі зброї, дії в загальновійськовому бою, обладнання позиції солдата, першу допомогу в бою тощо. Зазначається, що вибір щодо наповнення програми буде за батьками, проте в російських ЗМІ вже активно поширюється інформація про схвальне сприйняття батьками саме другого варіанту викладання ОБЖ. Схожий модуль про основи військового вишколу розроблений і для охоплення освітніми програмами у вишах¹¹². 23 грудня вийшло розпорядження уряду рф щодо створення при ВНЗ 16 воєнних навчальних центрів¹¹³.

Окрім того, є свідчення, що «патріотичне виховання» використовується також як привід для депортації українських дітей до росії. Так, за даними голови ОВА Луганської області Сергія Гайдая, загарбники масово вивозять дітей з Луганської області в Чечню для «патріотичного виховання». Подібних випадків депортації підлітків на територію рф уже понад сотня¹¹⁴.

Окрім тотальної мілітаризації системи освіти, росія вдається до **втягування дітей у війну шляхом вербування їх як інформаторів**. Це відбувається як через прямі контакти з підлітками¹¹⁵, так і через опосередкований збір фотографій та даних щодо військових об'єктів й об'єктів критичної інфраструктури у мобільних застосунках та іграх¹¹⁶.

Створені можливості і для мобілізації неповнолітніх для війни проти України. Так, ще 15 березня відповідний наказ «Про організацію залучення членів військово-патріотичного громадського руху «Юнармія» до проведення спеціальної операції на території України» підписано міністром оборони рф Шойгу. У наказі йдеться про підготовку звітності потенційного людського

¹¹¹<http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212220051?index=197&rangeSize=1>

¹¹²<https://minobrnauki.gov.ru/press-center/news/obrazovanie/62542/>

¹¹³<http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212270042?index=2&rangeSize=1>

¹¹⁴https://t.me/serhiy_hayday/8848

¹¹⁵<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/zdavav-poziciyi-artileriiskix-pidrozdliv-zsu-pidozryujetsya-nepovnolitnii-meskanec-m-baxmut>.

¹¹⁶<https://t.me/SBUkr/4326>

резерву у віці 17-18 років для залучення до бойових дій у складі окупаційної армії¹¹⁷.

Варто також зазначити, що **Державний департамент США включив росію до списку країн, де торгують людьми, використовують примусову працю та вербують дітей-солдатів**. Загарбники використовують дітей як живий щит у повномасштабній війні проти України. Є численні факти роботи дітей на російських блокпостах на Донбасі з 2014 року¹¹⁸.

Рекомендації

- Проводити інформаційно-роз'яснювальні розмови з дітьми щодо правил безпеки в інтернеті та наявних схем вербування/втягування підлітків у війну (передання розвідувальних даних, участь в агітації тощо).
- Запровадити інформаційну компанію щодо попередження батьків і дітей на тимчасово окупованих територіях:
 - не відвідувати школи, де впроваджена російська система освіти;
 - не вступати в мілітаристські організації, як-от «Юнармия», «Молодая Гвардия» тощо;
 - не брати участі у святкуваннях, конкурсах та інших дозвілєво-розважальних заходах, спрямованих на збір персональних даних і документів дітей;
 - не погоджуватися на вивезення дитини до рф на відпочинок, патріотичне виховання, відвідування ялинки, отримання подарунків тощо.
- Сприяти доступу до української освіти дітей та тимчасово окупованих територіях України.
- Визнати «Юнармию», «Движение», «Большую перемену» як рухи та організації нацистського тоталітарного режиму. Заборонити на території України їхню діяльність та використання їхньої символіки.
- Заборонити на території України доступ до сайтів «Движение первых», «Юнармия», «Большая перемена».

¹¹⁷ <https://gur.gov.ua/content/putin-i-shoihu-hotuiutsia-zadiiaty-u-viini-proty-ukrainy-nepovnolitnikh-dokument.html>

¹¹⁸ <https://focus.ua/uk/world/522782-rossia-popala-v-spisok-stran-torguyushchih-lyudmi-i-verbuyushchih-detey-soldat>.

БФ «Голоси дітей»

ГО «Харківський інститут соціальних досліджень»

Автори звіту:

Світлана Щербань

Олена Розвадовська

Андрій Черноусов

Анна Левкіна

Роман Шейко

Більше інформації на www.voices.org.ua та www.khisr.kharkov.ua